

World Vision Mali

ADP de Faladié - Commune rurale de N'Tjiba

Cercle de Kati

République du Mali

Un Peuple – Un But – Une Foi

Moussa TRAORÉ

Keninge sɛnɛcogo min bɛ se ka dunkafa
ni sɔɔɔba lase Mali ma, o ye nin ye

- Octobre 2013 -

Jɛbilakuma

N balimaw Malidenw : senekelaw ni sene kanunbaaw, a' ni ce ! A' ni daba ! A' ni baara !

Don o don, do be fara hadamadendw caya kan. O ka ni kosebe. Nka, o ko geleyantan te de. A geleya do ye jumɛn ye ? A geleya do ye dumuniko ye. Ni dumuni kebaaw be caya ka taa a fe, fo o k'a sorɔ dumuni hakeya fana be caya ka taa a fe de. Baadi ? Jateminɛ dun ye a jira ko geleya be dumuni hakeya cayali la, geleya be balo seneta cayali la, ka o sababu ke kunw caman ye. A kun do be se ka ke sanji dese ye. A kun dowere be se ka ke sene yere juguya ye. A kun dowere be se ka ke tun, minɛntanya ye ; a file senekemansin : « **Tracteur** », fosi te Basabugu senekelaw bolo hali bi ; a sanni fene se te dugu mume ye, k'a sorɔ o magoba be u ye, sene nasira la. Maaw caman fana b'a miiri ko geleyaw bee la belebebe, balo hakeya cayali la, o be se ka bo sene kecogo faamuyalibaliya la. Tine don, cikelaw caman be yen, u be ko caman faamu cike kan, nka i be taa a sorɔ, fen do be u daje hali bi. Ko di ? E min be ka nin seben kalan sisan, e be se ka ke o mogɔ do ye de. O tuma na sa, e ka teme ni nin seben kalanni ye, a dilakun ye ka i deme, ka do fara i ka cike nedonni kan, walasa dunkafa ka sabati an ka Mali la ani diɛ na. Bakurubafo la (bakurumafo la), nin gafe be kuma keningecike kan : keninge senecogo numan ani keninge tinɛfenw. An ko : keninge (nansarakan na : « sorgho »), nka a be wele fana ko : kerenge, keringe ... An ka laɲini ye, seben in ka ke cikelaw nafalan sebe ye. Tine don, diɛ konɔ, hadamadendw bee balo te keninge ye ; nka jateminɛlikelaw ye a fo an ye ko mogow miliyon keme be a dun, Farafinna tilebinyanfan jamanaw na. O jateminɛlikelaw ko fana ko diɛ konɔ, balofenw minnu be wele nansarakan ko : « **céréales** », n'olu sebekoro senelen don, keninge ye duurunan ye, olu la. Balofenw naani minnu senelen don ka teme keninge kan, olu ye : kaba (maɲɔ), malo, alikama (« blé ») ani orize (« orge ») ye. O tuma na sa, keningecike te ko gansan ye. Ko ncininnin fene te. Baloko don. Dumuniko don. Dahirimeko don. An cesirili a ko jetaa fe, o kra waajibi ye an kan. An kana jine ko : « Gabugu ka koro misiri ye, a ka koro egilizi ye ». Ala ka nin seben ke aw demebaa sebe ye balonini siratige la.

Nin sɛbɛn kɔnɔ kow

Ⓝɛ :
(«Page :»)

Ⓝɛbilakuma	7
Nin sɛbɛn kɔnɔ kow	8
I. Hadamadenw tun bɛ balo kungo kɔnɔ jiridenw na waati min na	10
II. Bibi, hadamadenw ka balo fanba bɔyɔɔ kɛra sɛnɛ ye	10
III. Bibi, fɛnw sɛnɛlɛn suguyaw cayara kɛsɛbɛ	10
IV. Keningecikɛ (keningesɛnɛ)	11
IV.1. Keningesun bɛ dɔn cogo di a yecogo fɛ ?	11
IV.2. Keningesiw suguyaw	16
IV.3. Keninge sɛnɛkun ye mun ye ?	16
IV.4. Keninge sɛnɛyɔɔ n'a sɛnɛcogo	17
IV.4.1. Keninge sɛnɛyɔɔ	17
IV.4.2. Keninge sɛnɛcogo	17
IV.4.2.1. Forokɛnɛ sumani	17
IV.4.2.2. Dugujalanci baara	18
IV.4.2.3. Keninge dancogoya	19
IV.4.2.3.1. Danni ye mun baara ye ?	19
IV.4.2.3.2. Danni kɛcogo sirajuru fɛ	20
IV.4.2.4. Kɔɔsyɛnni	21
IV.4.2.5. Keninge nɔɔɔ donni	22
IV.4.2.5.1. Nɔɔɔw suguyaw	22

IV.4.2.5.2. Tolinogo	22
IV.4.2.5.3. Tolinogo donwaati keningeforo la	22
IV.4.2.5.4. Damannogo	23
IV.4.2.5.5. Damannogo donwaati keningeforo la	23
IV.5. Keninge tijefenw ani olu kelecogow	23
IV.5.1. Keninge ka banaw	24
IV.5.1.1. Keninge ka banaw jujoyoro	25
IV.5.1.2. Keninge tangacogow dow file, banaw ninnu ma	26
IV.5.2. Sɛge (« striga senegalensis »)	26
IV.5.2.1. Sɛge ye mun ye ?	26
IV.5.2.2. Sɛge kelecogow dow file	29
IV.5.2.3. Sɛge kelecogo ni so (syo) ye	29
IV.5.2.4. Senɛfenw wɛrɛw forow sɛge bɛ se ka keɛ ni so (syo) ye fana	32
IV.5.3. Fɛnɛnamaw minnu bɛ keninge tijɛ, olu dow file	32
IV.5.3.1. « Cécidomyie – ‘Cecidomyiidae’ »	32
IV.5.3.2. Keninge la dimogɔjɛ (« mouche »)	32
IV.5.3.3. Nkanw	33
IV.5.3.4. Ntumunw (« chenilles »)	33
IV.5.3.5. Nkaranganinw (« Les pucerons et les punaises »)	33
IV.5.3.6. Ntonw (« Les criquets »)	33
IV.5.4. Kɔnɔw	34
IV.5.5. Baganw	35
V. Bonyamasegin foli ni kuncɛli kuma	36
VI. Senɛkeduguba Basabugu ni a dafɛduguw jaw dow	41

I. Hadamadenw tun be balo kungo kono jiridenw na waati min na

Don o don, hadamadenw mago be dumuni na yaasa ka to ni la. O ma damine bi, o tena dabila. Fofofolo, waatijan temena, hadamadenw tun te cike sidon, u tun be jiridenw kari, ka jirikisew tomo, ka jiribuluw kari, ka olu ke u balo ye. U tun be ninnu nini kungo kono. U tun be donsoya ani moni ke, walasa ka sogo ni jega soro k'olu dun.

II. Bibi, hadamadenw ka balo fanba boyoro kera sene ye

Bibi in na, hadamadenw cayara, jiridenkari, jiribulukari, jirikisetomo, donsoya ni moni dama te se ka an labalo bilen ; an ye sene fara nin waleyaw kan, walasa ka balo soro ka caya ani ka do feere, ka wari soro, ka an musakaw lateme. An be baganmara fene ke, ka fara donsoya ni moni kan, walasa ka sogo soro, ka do dun ani ka do feere, ka o wari mine.

III. Bibi, fenw senelen suguyaw cayara kosebe

Hadamadenw be senefenw suguyaw caman sene bi, balo ni wari kama. Hali jiriw be sene an fe bi. An ka senefenw dow ye : keninge, saro, kaba (maaro), finin, malo, so (syo), tiga, bene, tiganinkuru, woso, ku, tileden (« tournesol »), nkoyo, jaba, tomati (tamati), oberisini

(« aubergine »), karoti, su, salati, komitere, je, nserɛ (nsara), bara, namasa, banaku, buyaki, manje, lenburu, jabere (jabere, jabere).

An be ninnu bee sene walasa an ka balo juman soro ; an balimaw minnu be n'u te sene baara la, u fene ka balo suguyaw bee santa soro, k'o san, ani k'o dun. O cogo la, o sanni be ke senekelaw minnu fe, olu fene be wari soro. I be sene la o, i te sene la o, maaw bee hami ye dunkafa sabatili ye ; farikolo ni ni keneyali kama, sijan soroli kama.

IV. Keningecike (keningesene)

IV.1. Keningesun be don cogo di a yecogo fe ?

Keningesun ye suman ye min kundama ka jan. A janya be taa metere saba la, fo metere duuru yere. Keningekise kelen dannen be ke sun kelen ye, tinsan (wolo) kelen be bo o kun na, o tinsan kelen kere fe, tinsan fila ni saba were be se ka bo, a be fo olu ma ko kamankorodenw (kamankorobow), walima ko corow, dow ko fana ko bonsonw.

Hali bi, keningesun be don cogo di a yecogo fe ?

- Furabulu janmanjan be a sun na ;

- Kisew caman be a tinsan na ;

Keninge tinsan (keninge wolo) kogolen

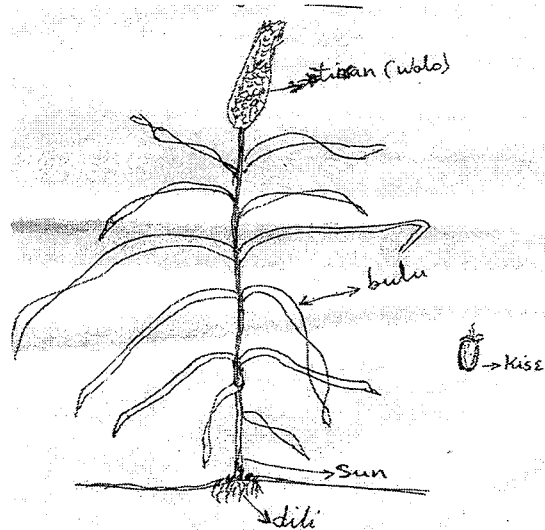
- Dili (gili, lili) be bo a dugumala la, ka jigin dugukolo la, a dili ka fagen, a jigin ka di dugukolo fagenman la. Jamanaw minnu sigiyoro be wele ko « savane », keninge be sabati olu dugukolo kan kosobe ;
- Keninge suguya ka ca, dow tinsan bilenman don, dow ta jeman don, dow ta naremugulama don. Ni tinsan je kera cogoya min ye, keningekise je be ke o cogoya kelen ye.
- Keningekisiw te kelen ye, dow kuntaala ka jan, olu danni n'u seli ce be se tile keme ni mugan (120) na ; minnu kuntaala ka surun, olu danni n'u seli ce be se tile bi konanton (90) na.

Hali ni girinti ma ke fa ye, kongoto koni ti girinti de.

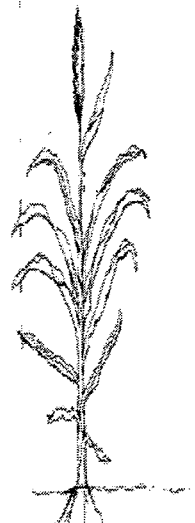
Kongo mago te walijuya la.

Maa be fenw bee dun ka i dunan to yen, nka i ka dunan be kolosi dun ka i to yen.

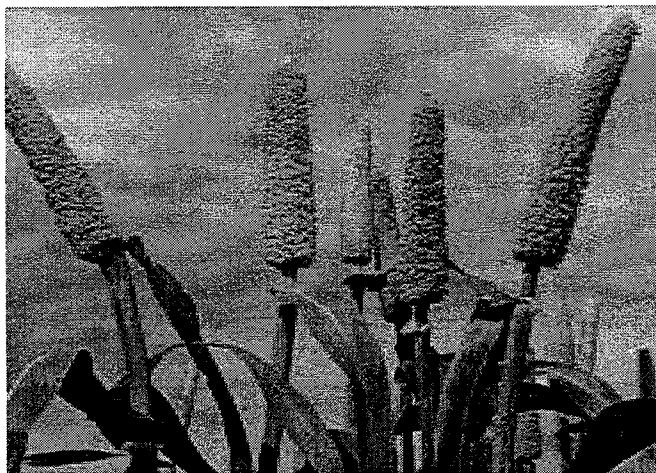

Keningesun kelen be ne dannidinge kelen na

Keningesunw saba fana be ne dannidinge kelen na

Sajofo sajo sunw wolola
(sajo : « *Penicillaria spicata* »).

Keningeforo keningesunw wolola.
(Keninge, Kerenge, Keringe... : *Sorghum bicolor*...)

IV.2. Keningesiw suguyaw

N'an ko Keninge, o ye fenw caman ko ye. O tuma na, an be se k'a fo ko Keninge suguyaw ka ca ; Keningesi suguyaw ka ca. U ka ca cogo min, togow ka ca o cogo kelen na. U dow file : Keningeningelen, Segetene, Wolojan, Cemarifin, Sobaku, Jalanka, Jenebilen, Jenefin, Musoje, Musofin, Jijeka, Sanakoka, Basabuguka, Tijadugukura, Segifa, Wasa, Jakunben, Nkenen (Kende), Jobilennin, Gajaba, Timikala (Mankala).

IV.3. Keninge senekun ye mun ye ?

Keninge be sene a kise no fe, o caman soroli kama, ka o ke balo ye. A kise de ye hadamadenw ka dunta ye. Ni keninge kise be ke balo ye, a kala buluw (furaw), a tinsanw minnu ma kise, kunkun ani a Jene, olu be ke baganw balo ye. A kala be ke ka gaw fene jo ; dow b'a don so la yere.

Keningekise be ke dumuni nafamaw caman ye, minnu be hadamadenw farikolo to ni la, ka fanga d'a ma, k'a bonya, ka keneya sabati a la. O dumuniw dow ye : to, basi, dege, jene kinin (nyennyen kinin), moni, seri je, furufuru, dolo, jomi ani dowerew (jomi ni jomijiranna do jaw file nin ye nin seben je : 40 la).

IV.4. Keninge seneƴoro n'a senecogo

IV.4.1. Keninge seneƴoro

Keninge ka kan ka sene dugukolo kan min ka ni, dugukolo min sogolonnen don ni cencen (ncencen, ncen, cen) ye, ni jebogo (leboƴo), walima ni buwa ye (bwa, buwabogo), walima ni fala ye ; jiba te jo yoro min na, fiƴe ni ji don ka teli dugukolo min na, bawo geninge dili ka feƴen, o jiginni man di dugukolo gerennen la (dugukolo nefolen don ne ka gafe do koro, ƴe seeginan na - o gafe toƴo ye ko : «*Koƴrisene an fe Mali la : a senedugukolo, a senecogo ani a lakanacogo nefoli seƴen* »).

An ye o fo ka ban, jamanaw minnu sigiyoro ye « savane » ye, keninge be son olu dugukolow kan, n'i sera a senecogo la.

IV.4.2. Keninge senecogo

IV.4.2.1. Forokene sumani

Keninge seneƴoro ka kan ka laben folo nin cogo la :

K'a kene suma ka ƴe ;

O b'a to :

- Kενε hake be don,
- Danni kecogo be ne,
- Nogo donta hake be don,
- Korosyenni be teliya,
- Forokene soro kelen jateboli ka teli.

IV.4.2.2. Dugujalanci baara

Ni kene sumana, dugukolo sanfela ka kan ka ci k'a dayele, o be sanji donni nogo ya dugukolo la, ka dugukolonon kunben foro konon. Ni sanji folo binna, laburu (labure, bulukuli) ka kan ka ke, walasa ka dugukolo magaya, ka fiye ni ji donni nogo ya dugukolo la, ka bin suw ni nogo donnen datugu ka ne, ka dugukolo dalakeye.

Dumuni ma ka di ci ye.

IV.4.2.3. Keninge dancogoya

IV.4.2.3.1. Danni ye mun baara ye ?

Keninge danni ye keningekise donni ye dugukolo la, k'a datugu yen, walasa a ka falen, ka ke sunkura ye, ka kunbaya, ka kisew caman di an ma. O la, o baara ka kan ka basigi, k'a kerengeren. O te ne fo i ka si kerengerennen jini min be ben ni ka yoro senetaw ye ani ka jatemine ke sanji nataw la, i ka sigidaw la ; ka si dantaw furake, ni sijolan ye, ka dannike waatiw jatemine, ni sumaya donna dugukolo la, ka danni ke.

Dannidingew man kan ka tigetige jogon ne fe, ka surunya jogon na, serili ta cogo la. O taabolo man ni. Ni ye keninge dan ten, i bolo lankolon be bo a ko la, i te soro ke.

Danni kecogo juman ye, ka keninge dan sirajuru fe, dannike mansin la, walima k'a dan bolo la sirajuru fe, ni dannikejuru ye. O la, danni kecogo be ne, sumanjuw bee be ye hake kelen na, u bee be nogo hake kelen soro. Ni baganw donna foro la, u bo ka di, k'a soro u ma tijeni ke. O foro sifa baaraw bee ka teli : u ka nogo.

IV.4.2.3.2. Danni kecogo sirajuru fe

Ka keɛɛ ni dugukolo cogoya ye, ani keningesi cogoya ye, danni be se ka ke cogoya fila la.

- Cogoya folo : dannisiraw ni jogon ce be ke santimeterɛ bi wolonwula ni duuru (75) ye ; danningew ni jogon ce be ke santimeterɛ bi duuru (50) ye ; sunw bilataw hake danninge kelen konɔ, o be ke fila walima saba ye.
- Cogoya filanan : dannisiraw ni jogon ce be ke santimeterɛ bi seegin (80) ye ; danningew ni jogon ce be ke santimeterɛ bi naani (40) ye ; sunw bilataw hake danninge kelen konɔ, o be ke fila (2) walima saba (3) ye. Danni kelen ko fe, tile seegin (8), fo ka se tile tan (10) ma, danningew minnu ma falen, olu be nonabila : o ye je-fe-dan ye. Ni danni kera konuman, sun naani walima duuru, fo ka caya o ye, o be se ka ye dingɛ kelen na. Danninge dunya kana teme santimeterɛ fila (2) kan.

Tile tan ni duuru (15) danni ko fe (kofe), i ka kan ka sunkuraw jusigi fila-fila, walima saba-saba, dingɛ kelen konɔ. Jusigili baara ka kan ka ke ni hakili ye, sunw minnu ka dogo, walima sunw minnu te sirajuru fe : n'u te danninge konɔ, olu ka kan ka bo yen. Minnu be to dingɛ la, olu be maaya diya (olu be magoya diya), u be wuli ni fanga ye, u beɛ be balo hakeya kelen sorɔ, u tinsanw be bonya. Ni keninge falenna, ka bulubo damine, a be tinsan labenni fana damine kabini o waati, dogo la. O be bonya donindonin, fo ka taa o bo kene ma.

Keninge kilo tan (10 kg) danyoro be ben forokene taari kelen ma.

IV.4.2.4. Kɔrɔsiyɛnni (Kɔrɔsyɛnni)

Keninge kɔrɔsiyɛnni ye baara ye, min nafa ka bon kɔsɛbɛ. Binw bɛ siyɛn (syɛn), ka bɔ suman ju fɛ, ka suman kɔrɔla saniya, ka dugukolo magaya, ji ni fiɲɛ donni bɛ nɔgɔya duguko la, suman bɛ balo dafalen sɔrɔ, a diliw bɛ fanga sɔrɔ, ka jigin dugukolo la, sumaya bɛ basigi a kɔrɔ.

Keninge kɔrɔsiyɛnni bɛ kɛ fɔ ka se siɲɛ saba.

- Siɲɛ fɔlɔ (senɲa fɔlɔ, syɛn fɔlɔ) : o bɛ kɛ tile tan ni duuru (15), danni kɔ fɛ.

- Siɲɛ filanan : o bɛ kɛ tile bi saba (30), danni kɔ fɛ.

- Siɲɛ sabanan : o bɛ kɛ tile bi naani (40), walima bi naani ni duuru (45), danni kɔ fɛ : i b'a judon.

Judonni nafa ka bon kɔsɛbɛ, a bɛ suman julabinw datugu, ka nɔgɔ dontaw datugu, ka sumaya basigi suman kɔrɔ, k'a kisi fiɲɛ ka karili ma.

Keningeforo baarali ka kan ka kɛ tile tan ni duuru (15) o, tile tan ni duuru.

IV.4.2.5. Keninge nõgõ donni

IV.4.2.5.1. Nõgõw suguyaw

Kenninge nõgõ donni ye balo nafama dili ye keningesun ma. Nka ni forokene ma laben ka ne, ni danni ma ke jona, ni danni kecogo man ne, ni korosyenni ma ke a waati la, ni nõgõ ma don a waati la ; nõgõ donni te mago ne keningesun ye, foro sorõ be dõgõya.

Nõgõ donta ye suguya fila ye : tolinõgõ ni damannõgõ.

IV.4.2.5.2. Tolinõgõ

Tolinõgõ ye senekelaw yerew ka nõgõ dilannen ye. Balofenw nafamaw be a la kosebe, a be dugukolo nenamaya (nenemaya), ka balow nafamaw di senefen ma, a be sumaya mara dugukolo la.

IV.4.2.5.3. Tolinõgõ donwaati keningeforo la

Tolinõgõ wotoro ne bi duuru, be ben taari kelen ma. K'a damine tubabukalo filanan la (feburuyekalo la), fo ka se tubabukalo duuranan ma (mekalo ma), tolinõgõ ka kan ka donni, k'a ton foro la. A be yereke, bulukuli waati.

Ne ka gafe min togo ye ko : «*Koorisene an fe Mali la : a senedugukolo a senecogo, ani a lakanacogo jefoli seben* », o ne tan ni ne tan ni kelen kono (« Pages : 10 et 11 »), tolinogoko ni damannogoko jefolen don. Aw be se ka o laje.

IV.4.2.5.4. Damannogo

Damannogo (tubabunogo) : o be balo di senefen ma, nka a te dugukolo jenamaya, a te dugukolo si caya. A suguya ka ca : koori ta be yen, keninge ta be yen. Nogofin kilo keme (100kg) be ben taari kelen ma. Segenin, nogoje (« urée ») kilo bi duuru (50kg) be ben taari kelen ma.

IV.4.2.5.5. Damannogo donwaati keningeforo la

Keninge nogofinman be don danni waati, walima danni ko fe, tile tan ni duuru (15).

Keninge segenin (nogoje - « urée ») be don keningesunw kurusigi waati, walima tile bi naani ni duuru (45) danni ko fe, ka u judon o waati kelen na.

IV.5. Keninge tijefenw ani olu kelcogow

N'an ye keninge cike, an ka kan k'a kolosi, walasa an ka soro kana nagasi, an ka soro kana lafu.

Keninge be se ka tije sababuw caman fe, minnu be se ka an bali ka soroba ke a foro la.

Keninge tijɛfɛnw ni keninge tijɛsababuw ka ca :

- Foro binyɔrɔko (foro bɔyɔrɔko) bɛ se ka na ni tijɛni ye ;
- Ni foro labɛnko fɛnɛ man ji ;
- Si numan sɔrɔbaliya ni furakɛlibaliya ;
- Danni min kɛcogo man ji ;
- Binjugu sɛnɛbaliya a waati la ;
- Nɔgɔ donbaliya a waati la ;
- Fɛnɛnamaw ni fɛnɛnamaninw, i n'a fɔ nkaranganinw, ni tɔw bɛɛ ;
- Kɔnɔw, baganw ;
- Sɛgɛ (« striga senegalensis ») ;
- Ani banaw : dondoli, mooro, « mildiou ».

IV.5.1. Keninge ka banaw

- Dondoli (« charbon ») : a bɛ keninge wolo (keninge tinsan) minɛ, k'o finya, k'a kisɛw fɛnɛ finya, a bɛ se ka u mugumugu yɛrɛ ; kisɛnumanw caman tɛ ye tinsan la bilɛn ; bana in yɛlɛmali ka teli fiɛ fɛ, ka forow wɛrɛw sɔrɔ.

- **Mooro** - « **Moisissures** » : An be se k'a fo ko hali ni mooro yere te, a sugu do don. Bana don, min be ye keningekise la, a be keningekise mine, k'a finya. N'i ye keninge siteliman dan jona, a be o kisesw mine, k'o sababu ke sanji ye. A fura do ye siteliman danni ye, sanji dogoyatuma na.
- « **Mildiou** » : o ye bana ye min be keninge furaw jolisiraw mine, k'a buluw ne yelema. Buluw be se ka jeya a fe fo ka u koyokoyo iko korije. Laban na, a be se ka na ni buluw jali ye. N'a ye keninge mine, o te bonya bilen, o fitinin be to ten, wa hali ni a bonyana, a tinsan te kise.

IV.5.1.1. Keninge ka banaw jujoyoro

Banaw minnu be keninge mine, olu dow jujoyorow fanba ye :

- Dugukolo girinman seneli, n'a labenbaliya,
- Sanji nabaliya keninge wulituma,
- Sumansi juguman danni,
- Danni kebaliya a waati la,
- Si bilali dinga dunman na, walima sunw degunni jogon kan,
- Nene bonya be na ni bana dow ye fene.

IV.5.1.2. Keninge tangacogow dɔw file, banaw ninnu ma

- Ka keningesi furake ni sijolan ye, walima ka si kerɛnkerɛnnen furakelen jini, ka o ke i ka danta ye,
- Ka sitelimanw jini minnu be ben an ka dugukolo ani sanji nataw ma,
- An kana danni ke « retard » la – an kana a to an ka keninge ka ke kosa ye,
- An kana keninge sene ko fila foro kelen na, san fila ka da jɔgon kan.

IV.5.2. Sege (« striga senegalensis »)

IV.5.2.1. Sege ye mun ye ?

Sege ye furakunan ye, min ka jugu kosebe keningesun ma. A be foni keningesun dili kan, ji min be bo keningesun dili la, a be o min, ka balo o la. A be se ka keninge tije, k'a soro a ma bo kene ma. A be keningesunw mo goya, fo dɔw be ja, dɔw tinsanw be ke fitinin ye. Ni sege bora kene ma ka ban, o b'a soro, a ka tijenino be se « 10%» ma – keme-keme sarada la, tijenino min be taa tan na. Ni kuma diyara n da, n b'a fo ko sege be bo kene ma, waasa a si kana tunun. Sege ye fenjuguba ye, a ka tjeni fanga ka bon kosebe. A tijenino ce ka jugu.

Sege sun be bo samiya (samiye) camance la (cɛmance la), a kundama be taa santimeteɗe bi saba (30) la, sumayaba man di a ye kosebe, bawo a be balo keninge dili ji la, a mago te sanji la. Ni sanji fanga bonyana, o be a ka tineni fanga dogoya.

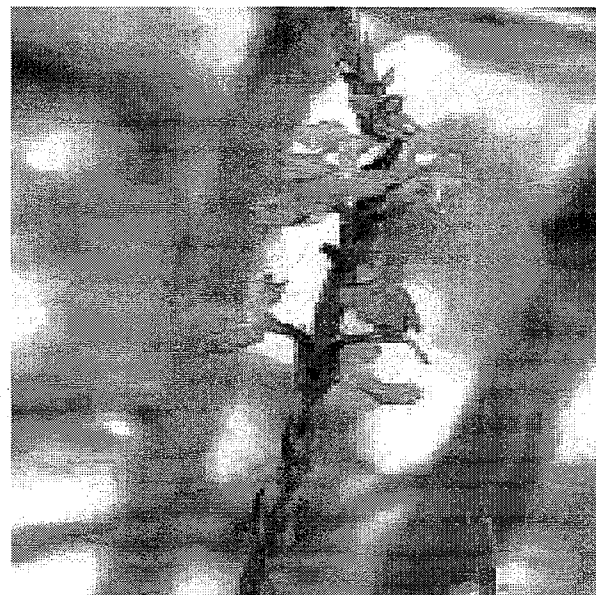
Sege be feerew caman bo, o feerew ne bilenman don doonin (« rose ») ; ni feerew ninnu jara, u ne be ke i n'a fo finman suguya do, ka taa bula ye : « violet ».

Sege kisew te ye ne na, ka ja, katugu u ka dogo kojugu. N'i magara a sun na, i be u bonto ye i n'a fo gongon. Sege kisew ka ca, hake te u caya la ; u si ka jan fana : u be se ka san naani, fo san duuru soro, u be dugu la yen, u te toli, u be tila ka foni don do. Keningesiw minnu kuntaala ka jan, sege ka jugu olu ma kosebe.

« N bora n fa la, o ka ni, nka n ye n fa ngon bo walenuman ni baara la, o ngon si te. »
« Anw bora Sundiyata Keyita la, o man gelen, nka anw ye Sundiyata Keyita ngon bo, o de ka gelen.»
« Anw bora Segu Biton Kulibali la, o man gelen, nka anw ye Segu Biton ngon bo, o de ka gelen.»
« Anw bora Segu Da Jara la, o man gelen, nka anw ye Segu Da ngon bo, o de ka gelen.»
« Anw bora Sikaso Ceba Tarawele la, o man gelen, nka anw ye Sikaso Ceba ngon bo, o de ka gelen.»
« Anw bora cefarin Kumi Diyose Tarawele la, o man gelen, nka anw ye Kumi Diyose ngon bo, o de ka gelen.»
« Anw bora cefarin Daban Naba Tarawele la, o man gelen, nka anw ye Daban Naba ngon bo, o de ka gelen.»
« Ko Ala ka a to, Mali cikelaw bee ka a jini, ka teme an faw la sa ! Ko o de ngon si te. »
Nin tun ye cakroba **baa Gasiton Tarawele**, ka bo Basabugu dugu kono, o ka laadilikan ye, cikelaw fan fe.

Cɛkɔrɔba baa Gasiton Tarawele, ka bɔ
Basabugu dugu kɔnɔ.

Sɛgɛsun dɔ ja ye nin ye (« Photo d'un pied
de striga senegalensis »)

IV.5.2.2. Sɛgɛ kɛlɛcogow dɔw filɛ

- Dɔw bɛ kɔgɔ seri foro sɛgɛmayɔrɔw la (kɔgɔ min bɛ kɛ na la, o ko don) ;
- Nɔgɔjɛ bɛ sɛgɛ bali ka keninge tijɛ; a tɛ fanga si sɔrɔ nɔgɔjɛ bolo ;
- I bɛ sɛgɛsun bɔbɔ, k'a sɔrɔ a ma feere, k'a jeni foro kɔ fɛ, n'a bɔra tuguni, k'a bɔbɔ fɔ ka taa se keninge tigeli ma ;
- Sɛnɛfɛnw fɔfɔlicogo jɔgɔn kɔ (« rotation des cultures »), o bɛ sɛgɛ kɛlɛ ;
- Binfagalan : « Herbetrat » ni « l'Amétryne», olu ye bagajiw ye minnu bɛ sɛgɛ faga.

IV.5.2.3. Sɛgɛ kɛlɛcogo ni sɔ (syɔ) ye

Sɛgɛ kɛlɛli fɛɛrɛ dɔ ye keninge ni syɔ kolonsoni (kolonsonni , kolensenni) ye foro kelen na.

Foro binyɔrɔko min fɔra, kɛnɛ labɛncogo min fɔra, si kɛrɛnkɛrennenko min fɔra, aw kana jine olu fana kɔ ; nin baara in tɛ taa olu kɔ. Ni sɛgɛ fanga bonyana foro kɔnɔ, n'a ye dugukolo mine forotigi la ; n'i ye si labɛn, ka dugukolo yuguba (« labourer »), ni danni sanji nana, i b'a kɛ cogo min na, o filɛ nin ye.

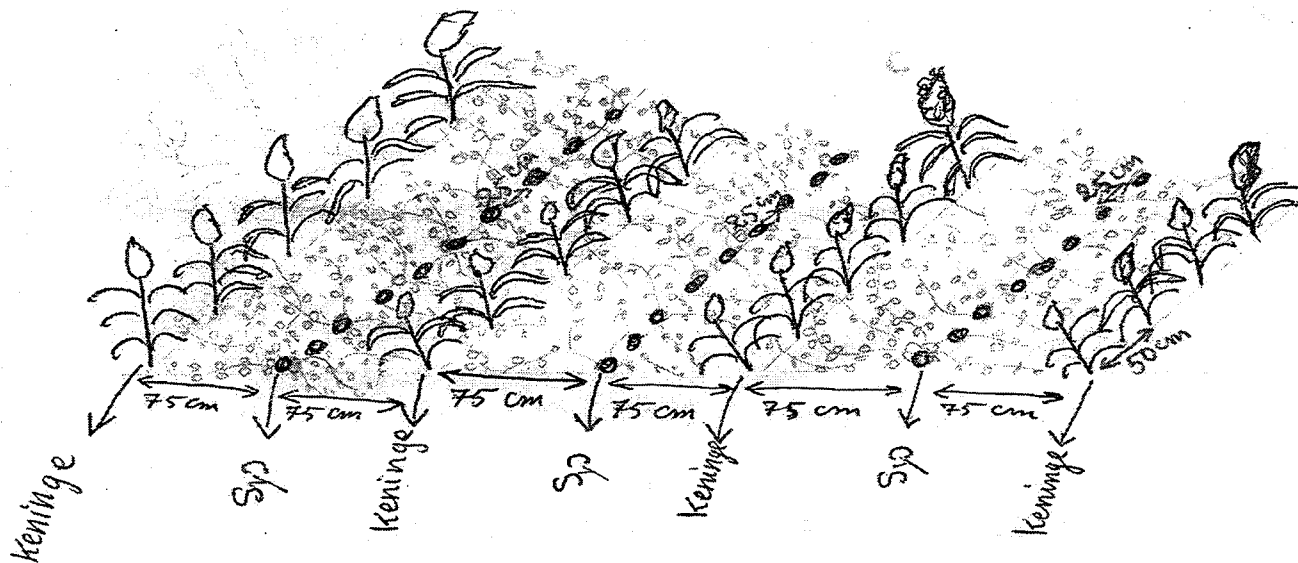

I be keninge sira kelen dan, o dannidingew ni jogon ce, i kana teme santimeterε bi duuru (50) kan, sun bilata dingε kono, o ye sun fila walima saba ye. O ko fe, i be syo sira kelen dan, o dannidingew ni jogon ce, i kana teme santimeterε mugan ni duuru (25) kan, sun bilata dingε kelen la, o ye sun kelen walima sun fila ye. Keninge sira ni syo sira furance be ke santimeterε bi wolonwula ni duuru (75 – Ja min be nin seben ne 26 la, i ka o laje).

Keninge sira kelen, syo (« haricot ») sira kelen, forokene mume be dan o cogo la. Nin baara kecogo la, syo be woyo fo ka forokene datugu ; sumaya be basigi foro la, sege te boli maso, hali n'a bora, a te fanga so keninge kan, k'o sababu ke sumaya ye. Baara kecogo in ka ni kosebe, a be sege ke, foro so be wasa ke.

Nankon (nongon) fanga be bo konowolo la.

Keningeforo sege kelecogo ni so (syo) ye, o ja file nin ye :

Keninge senecogo min be se ka dunkafa ni soroba lase Mali ma, o ye nin ye

Octobre 2013

IV.5.2.4. Senɛfenw wɛrɛw forow sɛgɛ bɛ se ka kɛlɛ ni so (syɔ) ye fana

Nin baara kɛcogo bɛ se ka kɛ senɛfenw wɛrɛw la, minnu tɛ keninge ye. Fɛnw suguyaw wɛrɛw ni syɔ bɛ se ka kolonso, walasa ka sɛgɛ kɛlɛ, i n'a fɔ kaba, saɲɔ ni u ɲɔgɔnnaw. A musaka ka dɔgɔ, suman nɔgɔfin bɔrɛ kelen (« 50kg ») bɛ bɛn taari kelen ma. Sɛgenin (nɔgɔjɛ) kilo bi duuru bɛ bɛn taari kelen ma. Nin senɛkɛcogo in bɛ dɔ bɔ musaka bɔta la. Magan tɛ kɛ ko gansan ye.

IV.5.3. Fɛɲɛnamaw minnu bɛ keninge tɛjɛ, olu dɔw file

IV.5.3.1. « *Cécidomyie* – ‘Cecidomyiidae’ »

O ye fɛɲɛnama ye, min dilancogo la, a bɔlen don soso fɛ, kamanw fila bɛ a la ; nka a ka bon ni soso ye, ani a senw ka jan ni o taw ye, daboɓɓoninjan b'a fɛ, susuli kama. A bɛ ye keninge kuntaalajanw na kosebɛ. N'o kɛra, kisɛw caman tɛ ye u tinsanw na, foro sɔrɔ bɛ dɔgɔya ;

IV.5.3.2. Keninge la dimɔgɔjɛ (« mouche »)

Ale ka jugu keninge falentɔ fitininnama ma, min ma dan joona. Walasa ka dimɔgɔjɛ kɛlɛ, i bɛ danni kɛ joona, a waati la, ani ka si numan, teliman jini ;

IV.5.3.3. Nkanw

Nansarakan na, u be wele : «iules », walima « milles pattes ». U be keninge tije a dantuma, ka sikise dun, walima ka keninge wulito dun.

IV.5.3.4. Ntumunw (« chenilles »)

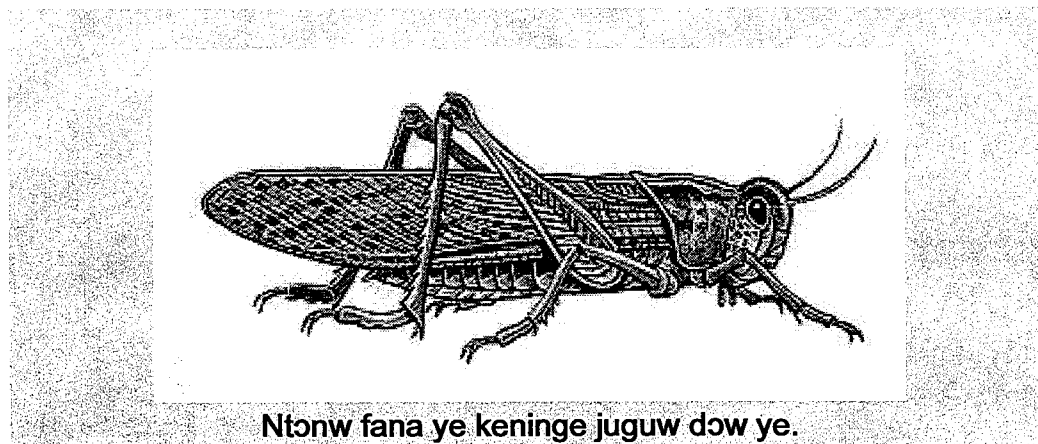
U be keninge fonito dun, u be buluw dun, ka kɔɔɔnugu dun, o min ye tinsan dilato (dilanto) ye.

IV.5.3.5. Nkaranganinw (« Les pucerons et les punaises »)

Fɛɛɛnamaninw don. U be keninge mine, k'a ji min, ka mana da a la, i n'a fo dikise nɔɔɔɔ ;

IV.5.3.6. Ntonw (« Les criquets »)

Olu ye fɛɛɛnamaw ye, minnu ka jugu kosɛbe fɛɛɛ : n'u donna foro la, u be keninge beɛ dun, k'a ban pewu ; u fura ye, ka foro kɔɔɔsi, n'u yera foro la, k'u faga joona, k'a sɔɔɔ u ma kunbaya.

Nɔɔnw fana ye keninge juguw dɔw ye.

IV.5.4. Kɔɔnw

Keninge dunkɔɔnw ka ca. O dɔw ye nkɔɔnw ye («*Ploceus cucullatus*»). Denminsenninw bɛ se ka foro kɔɔɔsi, k'u gen ka bɔ yen, ni mankanci dɔɔɔn ye.

Nkɔn do ja file nin ye.

IV.5.5. Baganw

Ka fara fɔlen ninnu bæε kan, bæε be a don ko anw be waati min na sisan, n'o ye okutoɓurukalo ye (n'o ye tubabukalo tannan ye), baganw ka tijeni cayara kosebe, bagantigiw k'u jan to forow la (k'u janto forow la), ka baganw kolɔsi konuman, u kana se forow ma. Forotigiw ka jatemine ke forow boɔɔɔw la, samiye dontuma, u ka boɔda numan bila baganw ye, ka dumuni keyɔɔ to baganw ye. Tuma bæε, bæε ka i jan to sariya la, ka siran Ala ne, ka nɔgon gasi fegen. O de be sigi diya.

Gonkan o (gongan - i numan fe), mere o (i kinin fe), u bilanyerema be se ka na ni tijeni donni ye forotigi kun.
« Ni sama donko numan te foro la, misi fana donko numan te foro la, fo misidaba misi. »

V. Bonyamasegin foli ni kunceli kuma

Nin ye bonyamasegin foli ye k'a lase baajumankew dow ma ; an be minnu fo, k'u barikada. Mogow minnu ko don, olu ye :

- « G.I.P.D¹ » cakɛda (ciyakɛda) mogow,
- « G.A.E- Sahel² » cakɛda mogow,
- « World Vision Mali³ - Falaje 'A.D.P' cakɛda mogow.

Anw senekelaw, togodalamogow bee be baajumankew ninnu n'u jemogow, n'u ka baarakelaw bee fo, k'u barikada, u ka cesiri, n'u ka deme na senekelaw fan fe.

U ka jumanw ka ca, da te se ka se u bee ma. Nka kerengerennenya la, an be barika da u ye senekelaw kalanni na, sene kecogo juman na u ka forow kono ; senekelaw demeni ni senekeminenw ni sene kefenw ye, si juman soroli ka kene ni waatiyelɛma ye, keneya sabatili

---

¹ Gestion Intégrée de la Production et des Déprédateurs.

² Groupe Action pour l'Enfance au Sahel.

³ A.D.P (Area Development Program) - Les contacts du siège de World Vision Mali : Badalabougou ouest, près du Palais de la Culture, BP 2347, Bamako, Mali :
Tél. (00223) 20.22.51.89 / (00223) 20.22.38.22.

World Vision : (*Vision du Monde*, en France, *Vision Mondiale* au Canada) est une organisation non gouvernementale (ONG) internationale et chrétienne, fondée le 22 septembre 1950 par Bob Pierce. Sa devise est : « *Our vision for every child, life in all its fullness; Our prayer for every heart, the will to make it so.* »

sigidaw la, pɔnpe ni orobine senni (seenni) an ka duguw la, walasa ka ji saniman sɔɔ an fe ; denmisenw ni denbaw demeni u ka keneya la, musow demeni u ka jetaa la ; ka bangerisow jo u ye, ka bololabaarakeyɔɔ (« centre ») jo u ye, ka kalalikemansinw di u ma, k'u kalan galadon ni safunedilan la, ka nako dilan u ye, u ka se ka wari sɔɔ k'u yere deme, u ka jagomisenninw na ; u be fo denmasaw demeni na, denw doni tali la : u ka keneya, kalanko, feerebo doni tali ; u ka hakew ninini u ye, kalansow jɔli la, u ye.

An be u fo kunfinya kelɛli la, togodaw la, ka balikukalan jekamiirikalalan (« Alphabétisation REFLECT⁴ des femmes ») sigi sen kan musow ye, walasa beɛ ka bo dibi la.

Foli be u ye, u b'a ninini min ke ka diinesirataamabaaw sugu beɛ fara jɔɔɔn kan, u ka hakili falenfalen ke, dije taabolow kan, walasa ben ka sabati jamanaw kɔɔ, diinew labatobaaw ni jɔɔɔn ce.

Demɛbagaw ninnu ka waleɔnumanw kelen ka ca cogo min na, u ti fo ka ban ; hali sa an b'u fo, k'u ka jemɔɔɔw fo kosebe ; hali sa, an b'a nini u fe, baaraw ninnu ka ke jetaa ye.

An b'a nini togodalamɔɔw fene fe, u k'u janto demɛbagaw ka baaraw kelen na, k'u mine ka je, u fene k'u cesiri, ka demɛbagaw deme bawo, bolonkoniden kelen te bele ta.

---

⁴ « À l'origine, le terme Reflect était l'acronyme d'une dénomination anglaise «*Rege nerated Freirean Literacy through Empowering Community Techniques – REFLECT*» (Chambers, 1997, p. 121), signifiant Alphabétisation freirienne régénérée par des techniques communautaires autonomisantes. »

Ne tɛ jɪnɛ n karamɔɔɓaw kɔ, olu minnu ye n kalan, k'u ka donniya di ne ma, min bɛ ne bila nin baara fitinin kɛli la. Ne bɛ u fo, ka barika da u ye. U tɔɔw filɛ :

- Karamɔɔ Abilaye Sisoko, Ala ka hinɛ a la, kalan fa tun don G.I.P.D la ;
- Adama Tali, kalan fa don G.I.P.D la,
- Adama Tangara, kalan fa don, G.I.P.D la,
- Madi Sisoko, kalan fa don D.N.A.F.L.A⁵ la,
- Karamɔɔ Karimu Dajɔn, kalan fa don I.E.R⁶ la, (« Programme sorgho »),
- Karamɔɔ Duba Kamate, kalan fa don I.E.R la, (« Programme sorgho »).

Ne bɛ karamɔɔɓaw ninnu fo, ka barika da u ye, su ni tile ; u ye waleɓuman min kɛ ne ye, Ala k'u fɛnɛ sara ni numan ye, k'u kɛnɛman to.

Ne bɛ foli di n dɔɔkɛ ni n terikɛ dɔ ma, min sigilen don Bamako dugu kɔnɔ ; a ma sɔn a tɔɔ ka fo ; ko nka ne ko : a ni ce a ka timinandiya la, a ka dɛmɛw bɛɛ la, gafe in dilanni baara sen fɛ. Ne bɛ a fo a ye, ko : « yɛɛ-ye-ci foliko numan bɛ.»

---

⁵ D.N.A.F.L.A – (Direction Nationale de l'Alphabétisation Fonctionnelle et de la Linguistique Appliquée) est devenue : Direction Nationale de l'Éducation non Formelle et des Langues Nationales – Téléphone : (00223) 20.22.09.44 - Bamako – Mali.

⁶ I.E.R : Institut d'Économie Rurale - Station de recherche de Sotuba – Téléphone : (00223) 20.24.78.53 - Bamako - Mali.

Nin seɓen dilanna Basabugu, Okutoburukalo tile 17 don, san 2013,
© Musa Tarawele ƴε (Moussa Traoré ƴε). O baara kera karamogo
Duba Kamate ni karamogo Karimu Dajon ka demeni konɔ ; olu ye
kalan faw ye I.E.R la.

Ne ni jekuluw caman werew be baara ke, n be minnu fo fana.

A file ne ye :

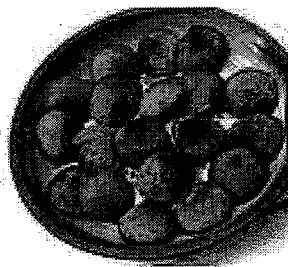
- « Cultivateur, animateur de coopérative à Bassabougou »,
- « Trésorier général de l'union communale de N'Tjiba »,
- « Approvisionnement à l'union sectoral de N'Tjiba »,
- « Secrétaire adjoint du CYCOV pour le secteur de Faladié »,
- « Facilitateur de la G.I.P.D, structure A.P.C.A.M⁷ »,
- « Animateur de l'Alphabétisation Reflect au GAE-SAH »,
- « Président de » si yiriwaton « de la coopérative de la commune rurale de N'Tjiba ».

Tél. (00223) 73.01.16.38 / (00223) 62.37.97.19

---

⁷ A.P.C.A.M : Assemblée Permanente des Chambres d'Agriculture du Mali.
BP: 3299 Bamako / Mali – Tél.(00223) 20.21.87.25 - Fax: (00223) 20.21.87.37

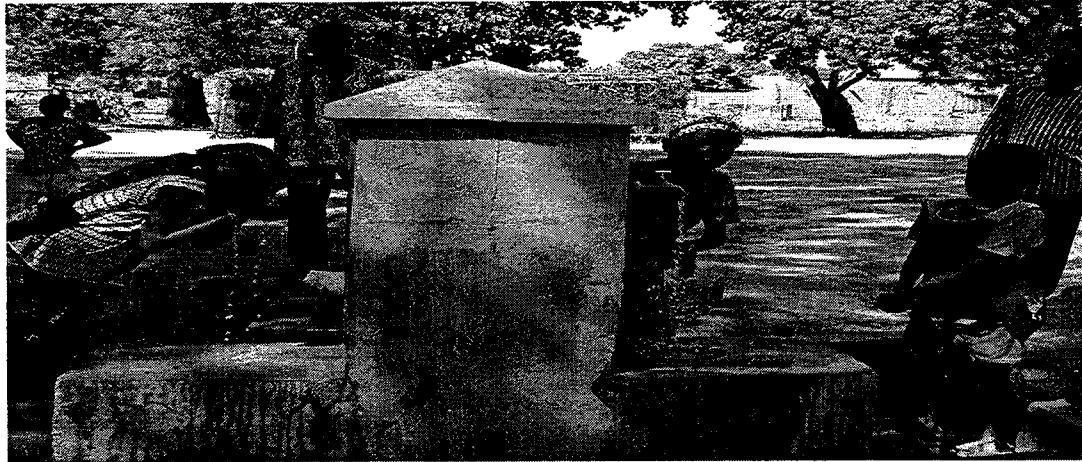

Yelmayelema de be ḡomi ḡa. Ni yelmayelema te, ḡomi ti ḡa. Cikla min te son hakilnakuraw la, fo korolenw doron o ka ḡetaa ḡali ka gelen.

Dakebali sonko ye Ala konḡan.

Demereḡe baara, ka fisa demereḡe sonyeli ye.

VI. Senekeduguba Basabugu ni a dafeduguw jaw dow

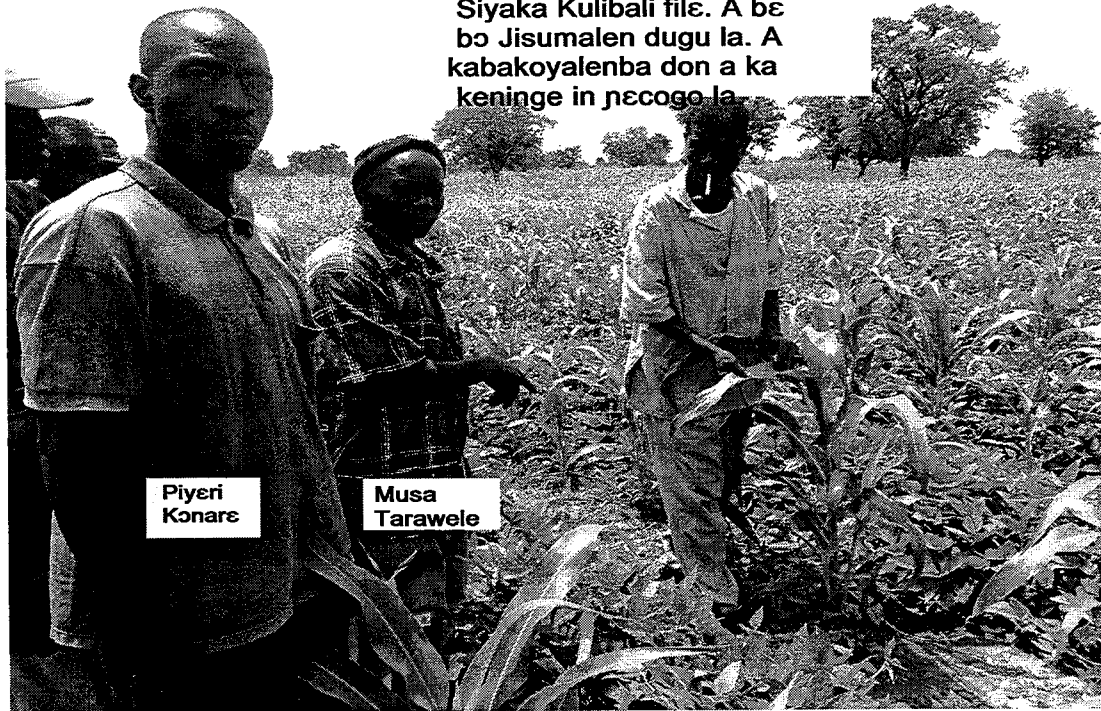

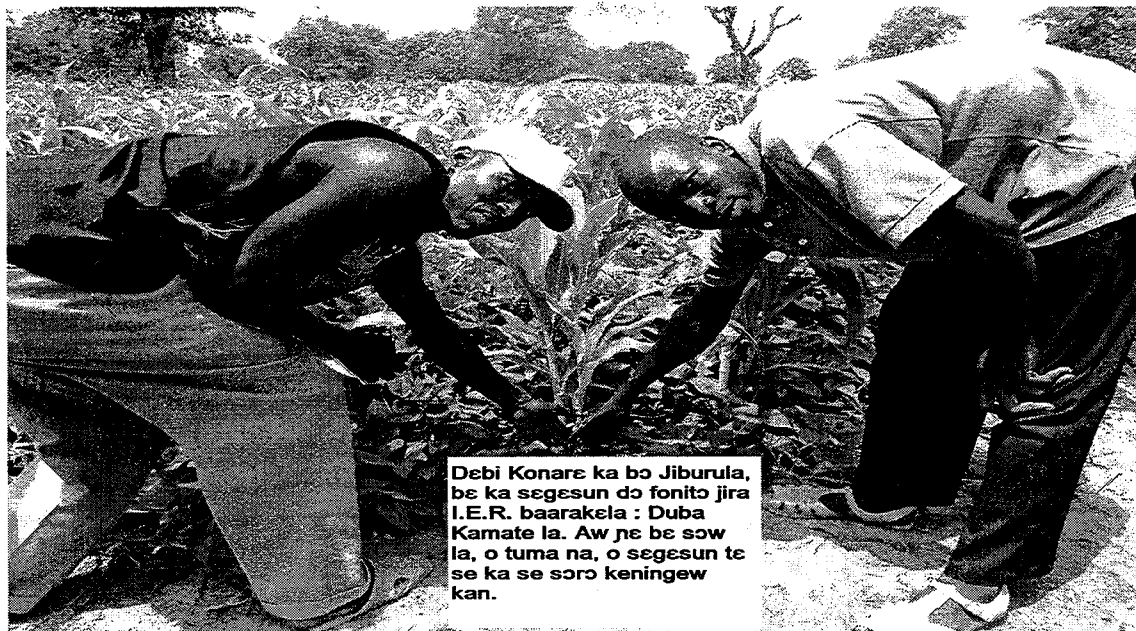
« World Vision » ye ji saniman lase Basabugukaw ma.
Ni fen min ma tobi ni ji saniyalen ye, o te se ka ke dunfen saniyalen ye.

« Na duman juɗɗo ye ji numan ye. »

Jaw werew minnu fana file nin ye kafela la, k'a damine nin seben ne : 42 la, ka taa a bila a ne : 49 la, olu tara Basabugu ni a dafeduguw forow la. Misaliw don Sege kelecogo kunkan ni so (sɔ) ye.

Siyaka Kulibali file. A be
bo Jisumalen dugu la. A
kabakoyalenba don a ka
keninge in ꞓecogo la.

**Debi Konare ka bo Jiburula,
be ka segesun do fonito jira
I.E.R. baarakela : Duba
Kamate la. Aw ne be sow
la, o tuma na, o segesun te
se ka se soro keningew
kan.**

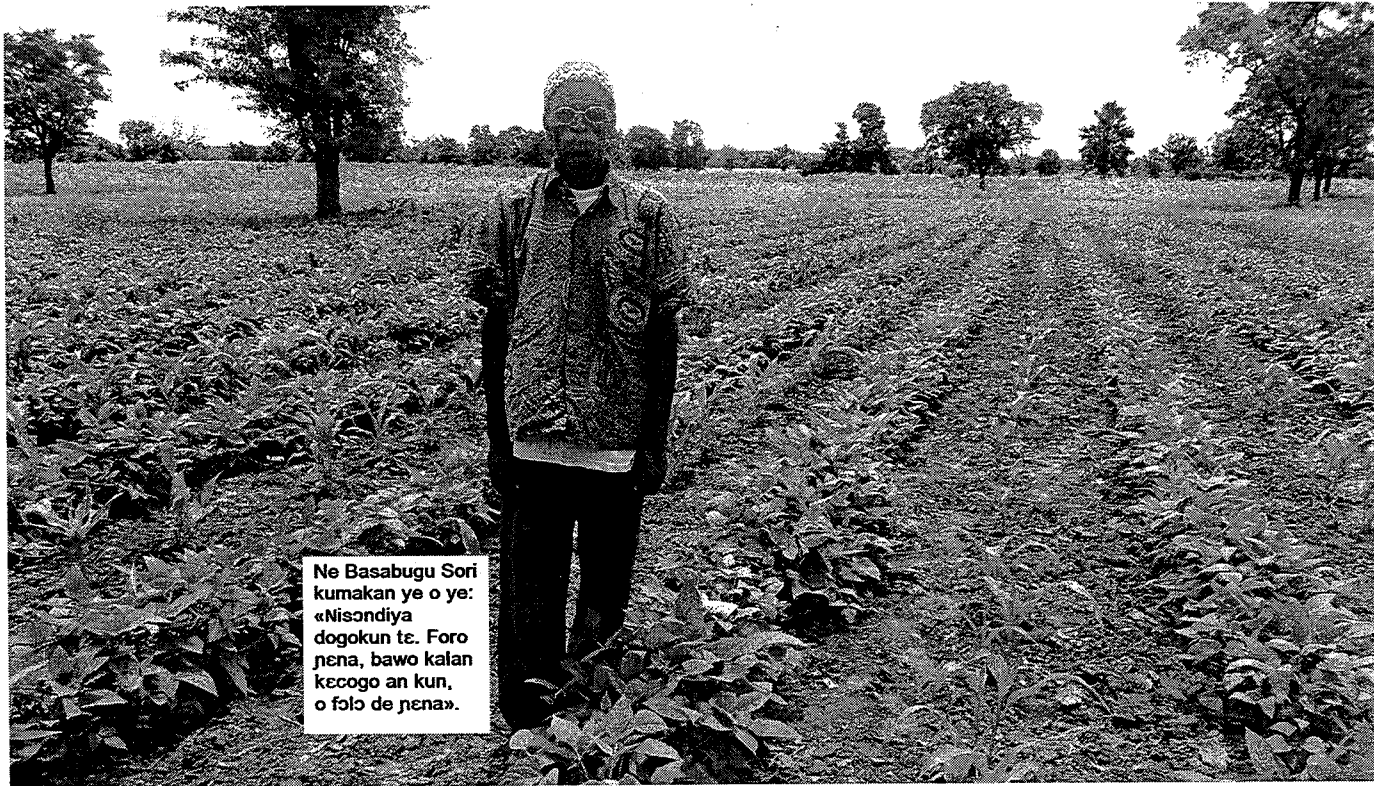

Basabugu
Sori Jara be
ka so
feerelen (so
kono
tigelen) jira
an na.

**Basabugu Musa
Tarawele file a
delinako la nin
ye: kalan na, foro
kono yan, sene kan.**

Ne Basabugu Sori
kumakan ye o ye:
«Nisondiya
dogokun te. Foro
ɲena, bawo kalan
keɲogo an kun,
o folo de ɲena».

Keninge senɲogo min be se ka dunkafa ni sorɔba lase Mali ma, o ye nin ye

Octobre 2013

Ne Piyeri

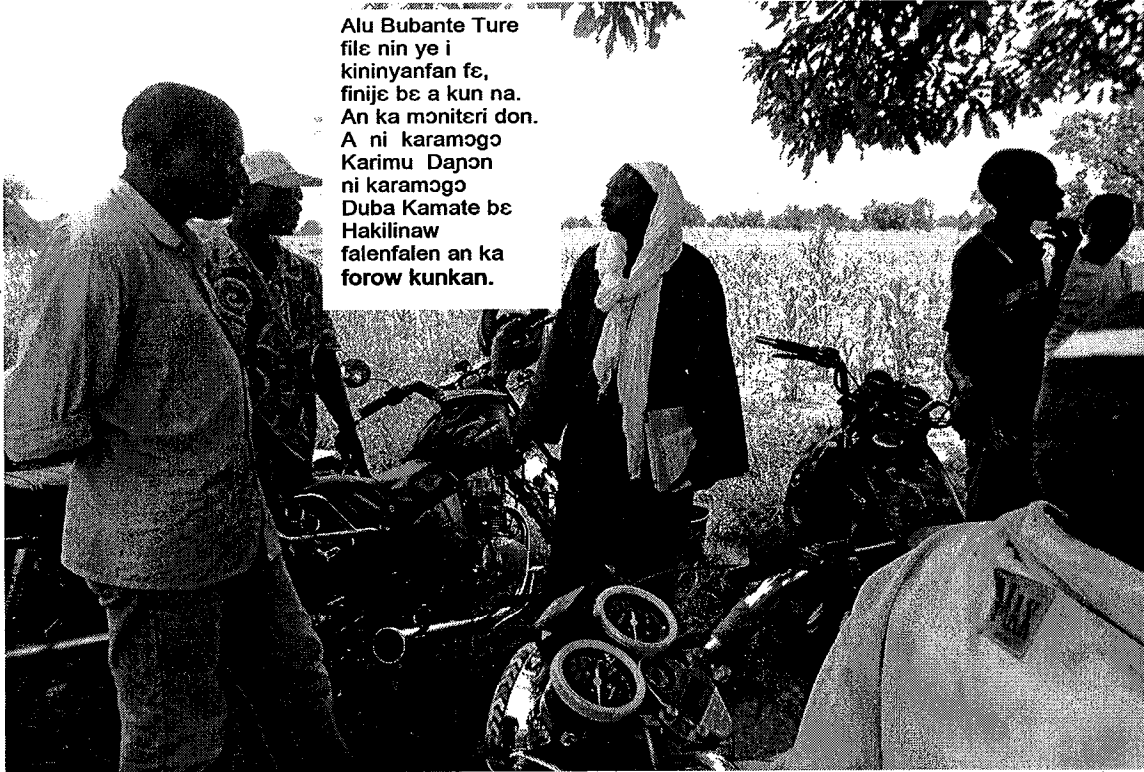
**Konare, ka
bo ZIELA dugu
la (ka bo Zeyala
dugu la), ne be
o sebekoro fo :
« tije na, ne ka
foro be ka a
dankun ke ».**

Keninge senecogo min be se ka dunkafa ni soroba lase Mali ma, o ye nin ye

Octobre 2013

Page : 47 sur 49

Alu Bubante Ture
file nin ye i
kininyanfan fe,
finije be a kun na.
An ka moniteri don.
A ni karamogo
Karimu Dajon
ni karamogo
Duba Kamate be
Hakilinaw
falenfalen an ka
forow kunkan.

Kalandenw,

Ne Musa Tarawele be aw bee fo
ani ka aw walejumandon, katugu
aw ye ne kan mine
konuman, ka ci ke ni o ye, o de y'a
to forow jena tan. Ala ka o ke
badabada taabolo ye ! Hali bi, aw
bee ni ce ! Ne yere kalanbaaw bee
fana ni ce kosebe.